

were found in layers not disturbed by the later intrusions. Some of them are occasional finds. The fibulae are kept in funds of the Odesa Archaeological Museum and the Bilhorod-Dnistrovskyi Local Lore Museum.

Hellenistic period layers containing several fibulae of this time were revealed at the Tyras hill-fort by the recent years archaeological research. The group of La Tène fasteners not known here before was distinguished here for the first time. Together with other finds of La Tène type they allow correcting in some way our knowledge not only in the Late Hellenistic history of Tyras, but also in its cultural relations with outward world.

It is still to some extent problematic to distinguish clearly the fibulae of the period from the middle 1st c. BC to the middle 1st c. AD.

The Roman period fibulae collection was also complemented by the new types. The collection analysis showed that the Black Sea North and the Provincial Roman types fibulae prevailed in Tyras from the 1st c. to the middle 3rd c. AD. Their number has decreased after the Roman garrison left Tyras, and the Cherniakhiv type fibulae become prevailing since the second half of the 3rd c., together with «military» fibulae they are known here also in the 4th c. AD.

А.В. Івченко

СТАТЕР ЕМІНАКА З ПЕРЕДМІСТЯ ОЛЬВІЇ

Публікується перша знахідка статера Емінака з передмістя Ольвії.

Ключові слова: Ольвія, статер Емінака.

Протягом ХІХ—ХХ ст. на території Ольвії та її хори знайдено 25 однотипних срібних монет, визначених дослідниками як статери Емінака (Карышковский 1960; 1984; Анохин 1989; Лейпунська, Назарчук 1993). Більшість монет знайдено випадково, і частина їх одразу потрапила до приватних колекцій і нині відома тільки за описами. Лише для двох монет, знайдених на території Ольвії в повоєнний час, чітко визначено їх археологічний контекст (Карышковский 1984, с. 78; Лейпунська, Назарчук 1993, с. 115—117).

Монети з написом «Емінако» датували в широких хронологічних межах, що деякий час викликало певні запитання. Останнім часом датування їх звузили, завдяки чому вибудовано дві досить близькі версії щодо часу їх карбування. Згідно з першою, ці монети карбували в середині — третій чверті V ст. до н. е. (Виноградов 1989, с. 93; Русяєва, Русяєва 1997, с. 33; Карышковский 2003, с. 164—165; Фролова, Абрамзон 2005, с. 55) або, точніше, в 440—430 рр. чи 438—410 рр. до н. е. (Анохин 1989, с. 15, 104, кат. № 11; 2011, с. 36, кат. № 167).

Згідно з другою версією, яка спирається на останні знахідки таких статерів і водночас єдині, археологічний контекст яких чітко визначений, а саме в напівземлянці (Лейпунська, Назарчук 1993, с. 117), їх слід датувати першою половиною V ст. до н. е. Проміжною між ними є остання запропонована П.Й. Карышковським дата — близько середини V ст. до н. е. (Карышковский 1988, с. 50)¹. Таким чином, проблема часу карбування цих монет знову стала актуальною (Лейпунська, Назарчук 1993, с. 118). Отже, кожна нова знахідка статерів Емінака, особливо виявлена в певному археологічному контексті, набуває особливого значення.

У 2012 р. статери Емінака поповнив ще один зразок. Розкоп, на якому знайдено монету, це Північний мис І, південно-східний сектор, розміщений у верхів'ях біля східного схилу Залячої балки. Це найпівнічніша частина західно-

¹ Зауважимо, що праця П.Й. Карышковського, надрукована 2003 р., є посмертним виданням його дисертації, написаної ще в 1960-х рр. (Карышковский 2003). В останній роботі, що вийшла за життя дослідника, він наполягав саме на даті між 460 та 440 рр. до н. е. (Карышковский 1988, с. 50).

Рис. Статер Емінака з передмістя Ольвії

го передмістя Ольвії (Козуб 1985). Культурний шар тут розпочинається безпосередньо під незначним (завтовшки не більше 0,10–0,15 м) шаром дерну, його товща складається з сірого супіску, майже одноманітного за кольором і фактурою. Культурний шар пошкоджений численними норами. З рівня виявлення шару в нього впущена яма з нечисленним матеріалом, який за знахідкою дельфіна датується серединою V ст. до н. е.

Переважає більшість матеріалу, знайденого в культурному шарі, відноситься до V ст. до н. е., хоча є порівняно нечисленні знахідки IV ст. до н. е.² Матеріал добре датують рештки амфорної тари³, чорно- та червонофігурна, чорнолакова та східносередземноморська кераміка, а також монети⁴. Більшість знахідок IV ст. до н. е. була зосереджена у верхній частині шару. Ближче до рівня виявлення статера Емінака (0,65 м від сучасної поверхні) го-

² Окремі знахідки кераміки елліністичного та римського часу пов'язані з некрополем, влаштованим пізніше на місці передграддя.

³ Переважну кількість знахідок тари становлять уламки амфор хіоського виробництва від пухлогорлих до протоковпачкових типів, які загалом відносяться до V ст. до н. е. (Монахов 2003, с. 24). Найраніші, як і найпізніші уламки амфор наявні в поодиноких екземплярах. З-поміж найраніших — це фрагменти лесбоської червоноглиняної амфори архаїчного типу варіанту I-C та амфори зі складнопрофільованою ніжкою III серії, що датуються кінцем VI — початком або серединою V ст. до н. е. (там само, с. 40–41, 49, табл. 24). Найпізніші зразки — це фрагменти фасоської конічно-біконічної амфори серії II-B-I першої половини IV ст. до н. е. та кнідської з високим циліндричним горлом і грибоподібним вінцем другої — третьої чверті IV ст. до н. е. (там само, с. 76, 110, табл. 35). Власне це єдині амфорні знахідки, які можна віднести до IV ст. до н. е. Серед інших амфорних фрагментів трапляються екземпляри, головним чином, фасоського та мендейського виробництва, менше — Синопи та Гераклеї.

⁴ Крім статера Емінака, знайдено ще чотири монети: бронзові ольвійські халк і діхалк, що датуються 360–350 рр. до н. е., та два дельфіни середини V ст. до н. е.

ловним чином траплявся матеріал V ст. до н. е. Таким чином, шар, у якому знайдено статер Емінака, датується V ст. до н. е.

Монета (двадцять шоста за загальним переліком) зроблена з білого металу — срібла. Ознаки перебування в обігу незначні. Вона овальної форми розмірами 2,19 × 2,22 см, товщина 0,04 см, вага 11,13 г (рис.). Гурт однорідний, пористий, без жодних ознак літників або інших сторонніх втручань. У поперечному перетині монета має вигляд видовженого овалу, так зв. «пухла» форма, за О.М. Зографом (Зограф 1951, с. 95).

На аверсі в профіль зображена розвернута вправо оголена сперта на праве коліно постать Геракла. На голову й спину накинута лев'яча шкура. Руки випростані вперед: правою Геракл згинає кібіть лука, що лежить горизонтально, а лівою накидає на неї тятиву. Сама кібіть проходить під лівим стегном Геракла та спирається на його праве стегно. Під ногами Геракла горизонтально розміщений видовжений вузький предмет (палиця?), правий кінець якого дещо товстіший за лівий. Він розпочинається трохи лівіше правого коліна та закінчується під лівою стопою⁵. Перед постаттю, паралельно гурту монети, розміщено напис ЕМІНАКО. Він розпочинається напроти лоба героя та закінчується трохи вище лівої стопи так, що літера М розміщена напроти лівої руки Геракла. Напис зберігся не досить чітко, але його прочитання не викликає сумніву. Навкруги зображення та напису йде коло з щільних цятток. Чіткіше вони простежуються знизу та за спиною постаті, мабуть, через те, що зображення дещо зміщене в правий бік відносно центру монетного кружка.

Штемпель, яким викарбовано аверс монети, за більшістю ознак відповідає досить рідкісному типу А 3, за П.Й. Карішковським (Карышковский 1984, с. 79, рис. 4, 2, 3). Можна стверджувати, що на час карбування він уже був певною мірою зношений.

Зображення на реверсі також дещо зміщене відносно центру монетного кружка. Тут зображено вдавнений квадрат з колесом з чотирма спицями в середині. Кути квадрата дещо заокруглені. В місцях, де спиці змикаються з ободом, є спеціальні розпори, що посилюють конструкцію колеса. Колесо оточене колом з округлих цятток, що близько прилягає до нього. По кутах квадрата напроти спиць — чотири дельфіни, розвернуті вліво. Зображення чітке,

⁵ Зображення аналогічних предметів відомі на деяких статерах Емінака (Карышковский 1984, рис. 2, 6; 4, 3).

отже, ймовірно, штемпель майже не був зношений. Розпори на колесі в місці прилягання спиці до ободу трапляються на реверсі статерів Емінака нечасто (Карышковский 1984, рис. 3, 3; 4, 2) та, схоже, належить не досить поширеному варіанту штемпеля.

Вважається, що середня вага статерів Емінака становить 11,28 г (Карышковский 1988, с. 140; Лейпунська, Назарчук 1993, с. 115). Водночас із 26 відомих нині екземплярів вага 20 знаходиться в межах між 11,0 та 11,74 г, тобто в середньому 11,42 г. Саме до цієї групи належить і наш статер. Ще три монети мають вагу між 10,24 та 10,80 г, через що середня вага 23 зразків разом з ними і дорівнює 11,28 г. Ще три монети значно легші за 10,24 г, їхня вага коливається від 7,85 до 9,80 г.

Стосовно статерів Емінака є досить багато нерозв'язаних проблем. Тут звернемо увагу на один момент, якого не торкалися попередні дослідники, а саме, локалізацію знахідок. Із 26 відомих нині екземплярів походження трьох не з'ясоване. Це три найлегші монети, вага яких не більша за 9,8 г (Карышковский 1984, кат. № 7, 10, 18; Фролова, Абрамзон 2005, кат. № 248). Місце знахідки ще трьох визначене лише приблизно. Це дві монети, знайдені в Ольвії 1859 р. (Карышковский 2003, с. 267, кат. № 1) і до 1869 р. (Карышковский 1960, с. 180, прим. 12; 1984, рис. 1, 9; кат. № 16), а також та, що була придбана в 1950-х рр. приватним колекціонером у мешканців с. Парутине (Карышковский 1984, с. 78, рис. 1, 4; кат. № 3).

Інші 20 екз., які можна локалізувати більш-менш впевнено, походять лише з п'яти місць, зокрема в одному було 16 монет. Із них два статери, прив'язані до певного археологічного контексту, знайдені на території Ольвії. Один походить з Верхнього міста — розкоп АГД (Карышковский 1984, с. 78), інший — з Нижнього, розкоп НГС (Лейпунська, Назарчук 1993, с. 115—116). Наша монета, також кон-

текстна — знайдена на півночі західного передмістя Ольвії, а ще одна (випадкова знахідка) походить з території дальньої хори Ольвії (Очаківський р-н Миколаївської обл.).

Певні запитання викликає єдина групова знахідка статерів Емінака кінця XIX ст., що, як вважається, походить з Ольвії. Її інтерпретують як скарб (Карышковский 1984, с. 80, 84; 1988, с. 50), знайдений випадково в глечики без опису останнього. Така реконструкція обставин знахідки робиться з посиланнями на роботи А.Л. Бертьє-Делагарда (Бертьє-Делагард 1911, с. 58, прим. 2; 1913, с. 127, прим. 2). Але раніше повідомлення та з іншим описом обставин виявлення цих монет опублікував Е.Р. Штерн (Штерн 1904, с. 54), про що в першій роботі, присвяченій статерам Емінака, згадує й П.Й. Карышковський, відзначаючи, що є дві версії походження цієї знахідки (Карышковский 1960, с. 180). Але в подальших працях вчений розглядав їх лише як скарб, не пояснюючи, чому перша версія не береться до уваги.

Відомості про ці монети потрапили до Е.Р. Штерна щонайменше від особи, яка спілкувалася зі свідком знахідки або, можливо, й самого свідка. Згідно з ними, монети було знайдено разом в одній з гробниць Ольвії (Штерн 1904, с. 54). Отже, можна припустити, що п'ятий відомий пункт локалізації таких знахідок був розміщений на території некрополя.

Відтак, попри загалом незначну добірку статерів Емінака кількість чітко відомих місць їхньої локалізації значно менша. Та все ж ареал їхнього розповсюдження охоплює всю територію Ольвійського поліса — саме місто, передмістя, периферію та, можливо, некрополь. Такий розподіл у просторі може свідчити про досить широке їх використання.

Автор висловлює подяку співробітнику ІА НАН України В.В. Крутілову за консультації стосовно питань карбування та якості монети.

Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. — К., 1989.

Анохин В.А. Античные монеты Северного Причерноморья. Каталог. — К., 2011.

Бертье-Делагард А.Л. Относительная стоимость монетных металлов на Боспоре и Борисфене в пол. IV в. до Р. Х. // НС. — 1911. — I. — С. 1—100.

Бертье-Делагард А.Л. Материалы для весовых исследований Сарматии и Тавриды // НС. — 1913. — II. — С. 49—134.

Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. Историко-эпиграфическое исследование. — М., 1989.

Зограф А.Н. Античные монеты. — М., 1951 (МИА. — 16).

Карышковский П.О. О монетах с надписью ЕМИНАКО // СА. — 1960. — № 1. — С. 179—195.

- Карышковский П.О.* Новые материалы о монетах Эминака // Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья. — К., 1984. — С. 78—89.
- Карышковский П.О.* Монеты Ольвии. — К., 1988.
- Карышковский П.О.* Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э. — IV в. н. э.). — Одесса, 2003.
- Козуб Ю.И.* История развития западной окрестности Ольвии (предградье и некрополь: конец VI в. до н. э. — середина III в. н. э.) // Проблемы исследования Ольвии. Тез. докл. и сообщ. семинара. — Парутино, 1985. — С. 37—38.
- Лейпунська Н.О., Назарчук В.І.* Нова знахідка монети Емінака в Ольвії // Археологія. — 1993. — № 1. — С. 115—119.
- Монахов С.Ю.* Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров экспортеров в керамической таре: каталог-определитель. — М.; Саратов, 2003.
- Русяєва А.С., Русяєва М.В.* Символіка та художні особливості монет Ольвії пізньоархаїчного та класичного часів // Археологія. — 1997. — № 4. — С. 29—38.
- Фролова Н.А., Абрамзон М.Г.* Монеты Ольвии в собрании Государственного исторического музея. Каталог. — М., 2005.
- Штерн Э.Р.* Археологические новинки // ЗООИД. — 1904. — XXV (протоколы). — С. 54—62.

Надійшла 08.01.2013

А.В. Ивченко

НАХОДКА СТАТЕРА ЭМИНАКА В ПРЕДМЕСТЬЕ ОЛЬВИИ

Статеры Эминака являются крайне малочисленной категорией монет V в. до н. э. Большинство из них найдены случайно и точное место их открытия неизвестно. В 2012 г. впервые обнаружена такая монета в северном предместье Ольвии (верховья Заячьей балки). В целом анализ локализации таких находок показывает, что, несмотря на их малочисленность, они встречаются на всей территории Ольвийского полиса.

A.V. Ivchenko

NEW FOUND STATER OF EMINAKO IN OUTSKIRTS OF OLBIA

Staters of Eminako are extremely scanty category of the 5th c. BC coins. Most of them are found accidentally and the exact location of their discovery is not known. In 2012, such coin was found in the northern outskirts of Olbia (upper reaches of Zaiacha Gully) for the first time. As a whole, the analysis of mapping of such finds shows that, despite their small number, they are found throughout the Olbian polis territory.